

ALEVİLİK ARAŐTIRMALARI DERGİSİ

Journal Of Alevism Studies

HAKEMLİ DERGİ

Yaz/Summer 2011, Sayı/Volume 1

Uluslararası Süreli Yayın - 6 ayda bir yayımlanır - Ücretsizdir.

ISSN 2146-4421

Ankara, Haziran - 2011

TÜRKİYE'DEKİ BEKTAŞI-ALEVİ KÜLTÜRÜNE DAİR FARKLI BİR ÇEVRE: BİR RIFÂÎ RİSALESİ ÜZERİNE BAZI DEĞERLENDİRMELER¹

*A DIFFERENT ENVIRONMENT ABOUT BEKTASHI AND
ALEVI CULTURE IN TURKEY: EVALUATIONS ABOUT A
RISALA OF RIFAI*

Mehmet Saffet SARIKAYA²

ABSTRACT

ÖZET

Makalede İBB Atatürk Kitaplığı "Bel.Yz-00543" numarada kayıtlı "*Tarikat-ı Rifâiyye*" adlı, muhtemelen 19. yüzyıla ait eserin içeriği değerlendirilecektir. Özellikle yazma eserdeki On iki İmam ve On dört Masum kabulünün Anadolu'daki Bektaşî geleneğine uygun olarak dillendirilmesi Anadolu'daki Rifai gelenek açısından önemlidir. Bu durum Anadolu tasavvuf geleneğinde Ehl-i beyt sevgisi eksenli bazı inanç motiflerinin farklı tarikat çevrelerinde ortak kullanıldıklarını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Rifâiyye, Bektaşîyye, On iki İmam, On dört Masum.

1 Bu çalışma TÜBİTAK 110K317 proje çerçevesinde hazırlanmıştır.

2 Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, İsparta.

In this article, the content of the manuscript, which is called "Tarikat-i Rifaiyye" and registered with the registration number "Bel. Yz-00543" in İBB Atatürk Library ,and which probably remains from the 19 th. century will be assessed. Specially the expression of the work Twelve Imam and Fourteen Innocent in the manuscript according to the Bektashi tradition in Anatolia, is important for Rifai tradition in Anatolia. This aspect shows the common use of some belief patterns about love of ahl-i bayt in different tariqas in Anatolian tradition of mysticism.

Key words: Rifaiyya, Bektashi, Twelve Imam, Fourteen Innocent.

GİRİŞ

Üzerine değerlendirme yapacağımız eser, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Bel. Yz-00543 numarada kayıtlı, 53 varaklık, her sayfada 10 satırlı güzel ve harekeli, nesih yazılıdır. Herhangi bir ta-

rih, müellif ve müstensih kaydı bulunmayan eser, kütüphane kaydında *Tarikat-ı Rifâiyye* diye adlandırılmıştır. Eserin kapak sayfasında rika olarak "*Tarikat-ı Rifâiyye'ye Girme Âdabı*" başlığı yer almaktadır. İmlâsından hareketle eserin 19. yüzyıla ait olduğu söylenebilir. İçeriği itibarıyla bir Fütüvvetname nüshası olarak kabul edilebilir.

Eserde dikkatimizi çeken husus, tarih boyunca Sünnî gelenek içinde yer alan ve Sünniliği teslim edilen Rifai tarikat geleneğinde Alevi unsurların yer alması ve bu unsurların tevellâ-teberra inancı çerçevesinde iman unsuru olarak kabul edilmesi gerçeğidir. Tarikatın kurucusu olarak kabul edilen Seyyid Ahmed er-Rifai'nin Ehl-i beyt'e mensubiyeti veya tarikatın Alevi silsilesi dikkate alınarak bir değerlendirme yapılabilir; ancak benzer nispetlere sahip Kadirilik, Halvetilik gibi tarikatların bulunuşu, bu nispetlerin farklılık unsuru olmadığına işaret etmektedir. Bununla birlikte risaledeki On iki İmam ve On dört Masum kabulünün Anadolu'daki Bektaşî geleneğine uygun olarak dillendirilmesi Rifai geleneğin Anadolu'daki durumunu ve etkileşim çevrelerini göstermesi bakımından önemlidir. Bir başka ifadeyle Anadolu tasavvuf geleneğinde Ehl-i beyt sevgisi ekseni olarak bazı inanç motiflerinin farklı tarikat çevrelerinde müşterek olarak kullanıldıkları anlaşılmaktadır.

Değerlendirmelerimize risalenin geniş bir özetiyle başlamayı uygun buluyoruz. Metinde aynen aldığımız yerleri italik ve tırnak içinde, metnin imlâsına uygun olarak

naklettik. Diğer kısımlarda ise, özet niteliğinde olduğu için, günümüz imlâsını kullandık. Bazı yerlerde parantez içinde verilen gerekli açıklamalar, bize aittir.

Risalenin Özeti

Tarikat-ı Rifaiyye'ye Girme Âdabı

Eser mukaddimeden sonra, talip olmak isteyen kimseye âdab-ı tarikat-ı Muhammediyye'yi bilmek farz-ı ayn olduğunu beyan ile başlar(1b) ve tarikat fukarasının muhibb-i tarîk; nim-tarîk; ehl-i tarîk diye üç kısım(2a) olduğunu ifadeyle bunların âdaplarını açıklamaya girişir.

Muhibb-i tarîk için şeyh tarafından önce bir nakîb veya can rehber olarak görevlendirilir. Rehber, muhibbi intisap için hazırlar.(2b-4a). Şeyhin oluru alındıktan sonra merasime getirilen muhibbe, rehber önce: "*Erkân-ı tarikat dördttür: Şeriatta edeb, tarikatta edeb, hakikatta edeb ve marifette edeb... Eline diline beline sadık ve müstakim ol. Yani elini her şeye sunma ve belini muhafaza eyle ve dilini her kelâma uzatma. Zira teslimiyet gassal elinde meyyit gibidir... Hizmet ehli ol. Zira Hz. Resul, "Seyyidü'l-kavmi hâdimühüm"* buyurmuştur."(5a-7a) gibi öğütlerin yer aldığı uzunca bir nasihat verir.

Nasihat faslını takiben, kapı eşiğinde bekleyen talibin tevazu ve sabra işareten eşiğe basmaması hatırlatılır. Bu edep, Hz. Süleyman (a.s.)dan kalmıştır. O, Beyti'l-Makdis'i yaptırırken kavminin gururunu kırmak için mabedin kapısını alçak yaptıra-

rak insanların öne doğru eğilip içeri girmelerini sağlar; bu ise, Allah Teâlâ'nın hoşuna gider(7ab). Müridin de bu minval üzere tarikata girerken her arzusunu kalbinden çıkarıp kapı dışarısında bırakarak Hak kapısı olan Ehlullah kapısına, Hakk'a layık tevazu ile girmesi gerekir, bu kapıdan yokluk ile giren var olur(9b-10a).

Şeyhin huzuruna çıkacak muhib, niyâz duruşuyla durur(10ab), sonra sol dizini yere koyup sağ dizini dikerek selâmlamadan sonra geri geri çekilip münasip bir yerde niyâz duruşuyla dârda durur(11a).

Sonra muhibbin oturması gerekirse, nasıl oturacağı ve fukaraya ateş, su ve kahve verirken nasıl hizmet etmesi gerektiği tafsiyatıyla anlatılır(11b-12b). Törenden sonra açılan sofrâ "Muhammed Ali" sofrasıdır(13b). Yemeğe tuz ile başlanır, tuz ile sona erdirilir. Bu âdap Hz. Muhammed-Hz. Ali yoluyla teselsülen gelmiştir. Yemekten sonra "Gülbeng-i Muhammed Ali" okunur(14b).

Tarikata girmek isteyen muhibde bulunmaması gereken sıfatlar; hamr içmek, zina etmek, livata, gammazlık, münafıklık, tekebbürlük, merhametsizlik, haset, buğz ve düşmanlık beslemek, sözünde durmamak, hıyanet, cimrilik, gıybet, hırsızlık, haramzâdelik(15b-16a) olarak sıralanır.

Tarikata girmek isteyen muhibde bulunması gereken vasıflar ise;

1. Salihler, sofiler, azizler ve dervişlerle muhabbet eylemek,

2. Yaramaz işlerden ictinab eylemek,
3. Şeyhine ve fukarasına hizmet etmek,
4. Allah için hizmet etmek,
5. Hizmetinde kehil/tembel olmamak,
6. Her kişiye meskenet tevazu, hilm, güzel ahlak hâsıl edip kendinden kimseyi incitmemek,
7. Güler yüzlü olmak,
8. Dervişleri ve garipleri Allah için sevmek,
9. Dervişlerin ve gariplerin gönüllerini almak, isteklerini yerine getirmek,
10. Gönlünde Allah zikrini nakş edip enbiyâ ve evliyâyı her zaman hazır bilmek,
11. Daim temiz olarak gezmek(16b-17a) şeklinde sıralanır.

Bundan sonra nim-tarîkle ilgili âdap ve onun huzura çıkması anlatılır. Muhibliğe benzer şekilde rehberden hazırlık yapılması istenir(17a).

Rehber onu tenhaya çekip şunu telkin eder: "*Ya ahi, şeyhinin sıfat-ı zahiriyyesini kisve addedip ol kisveye suret-i dâimiyyede gizlenmelidir.*" Bu sözün mahiyeti, telkin olarak, şeyhe bağlanmanın gerekliliği doğrultusunda genişçe açıklanır(17b-18a).

Sonra fukara birkaç gün bu telkin üzere bazı şeyleri müşahede eder ve müşahedele-

rini rehberle paylaşır. Rehber bu anlatılanları sır olarak kabul edip kimseye söylemez. Müellif, burada yaşanan manevi hâllerle ilgili uzun izahlar yapar(18b-19b). Bu hâlleri yaşayanlara sabi/çocuk, yiğit, er ve şeyh denildiğini belirtip bunların açıklamasını yapar(19b-20a). Daha sonra Âdem-Havva, baba-ana ilişkisi ve çocuğun yetişmesinden hareketle salikin şeyhinin baba, rehberinin ana mesabesinde olduğunu, “Cennet anaların ayakları altındadır” hadisinden bunların murat edildiğini açıklar(21ab).

Dervişliğin yeniden doğuş anlamına geldiği eserde şöyle belirtilir: “*Bu âleme doğuş üçtür;*

1. *Cenâb-ı Hak kendi nurundan nûr-ı Muhammediyye’yi yaratıp o nur mücmelen Âdem’e tecelli olundukta Âdem’de hayat bulup teselsülen pederlerimize geçmesidir.*
2. *Pederlerimizin telezzüz-i nefsaniyelerini icra edip bizleri âlem-i ervâhdan âlem-i berzâha getirmeleridir.*
3. *Ehlullah, verâset-i Muhammediyye’den buldukları için bizleri berzâhdan alıp âlem-i ervâha getirmeleridir”(22b-23a).*

Bundan sonra nim-tarîk’in evliyâ karşısında uyması gereken âdap açıklanır. Şu yorumlar dikkat çekicidir: Niyâz duruşu (ل) elif’e, baş eğmesi (د) dal’a, dizini büküp durması (م) mim’e, dolayısıyla Âdem’e işaret eder ki; huzur-ı erenlere sıfat-ı hayvaniyetten münsalih olub sırr-ı Âdeme nail

oldum demektir. Âdem’in) elif’i Allah’a, (د) dal’ı Cebrail’e, (م) mim’i Muhammed’e işaret eder(23b-24a). Elif gibi dârda durmak bin hakka işaret eder ki huzûr-ı Hak’ta doğrular makamı olup ben dahi özümü Hakk’a doğrultup geldim demektir. Bu erkân Hz. Hüseyin’den kalmıştır(25a). Buna göre; Hz. Peygamber su ister. Hasan ve Hüseyin birlikte koşarlar. Hüseyin suyu getirir; ancak acele ettiği için ayağını bir nesneye vurmuş ve yaralamıştır. Hz. Peygamber’in huzurunda bu durumun belli olmaması için sağ ayağının başparmağını, yaralanan sol ayağının başparmağı üzerine koyar. Selmân, Peygamber’e hizmet böyledir diye Hz. Hüseyin’in sünnetini kendine farz eder(25a26a).

İki ellerini sağ ve sola koymanın sebebi, mâsivâdan teberrâ ve Ehl-i beyt’e tevellâ’dır. Teberrâ: “*Hanedan-ı Âl-i Rasûlün sevmeyen ahlakı sen dahi sevmeyen onlara ziyadesiyle bigayri hak zinet-i dünya için buğz ve eda edenlere buğz etmek yani onların ef’âl-i kabîhalarından yüz çevirdim ve o kavim üzerine teberrâ oldum,*” demektir(26b). Tevellâ: “*Hanedan-ı Âl-i Rasûlün yoluna giden ehlullahın erkânları uğruna bi’l-iftihar can ve başını feda edüb huzurlarına yüz sürmekte müstakim olmak yani Ehl-i beyti Rasûlün muhabbetlerinin ateşiyle her dem esrâr-ı aliyyelerine mahrem olmaya tevellâ oldum,*” demektir. Hanedan-ı Ehl-i beyt’i Rasûlullah’ı sevmek ve bilmek her bir mümin muvahhid üzerine farz-ı ayndır(27ab). Şu ayet ve hadisler buna delalet eder.

Hadis: *Şefaâtü li-ümmetî men ehabbe ehle beytin*³(27b).

Hadis: *Meseli muhabbeti ehl-i beytin keseli sefineti Nuhin, men rakibe fiha neca ev men tehallefe anhâ ğarakaha*⁴(27b).

Ayet: *Kul es'elüküm aleyhi ecran ille'l-meveddeti fi'l-kurba*⁵(27b-28a).

Hadis: *Zeyyinû lisâneküm bi-zikri Ali b. Ebi Talib*⁶(28a).

Konuya, "Zira Ehl-i beyti Rasul esas-ı dindir. Esas-ı dini bilmeyen kimse nasıl o dindenim diye dava edebilir" (28a), diye devam eden eserde Ehl-i beyt şöyle açıklanır ve sıralanır:

"Ehl-i beyt: Rasulullah'ın pak sulbünden, neslinden kızı Fatıma Hz. Ali'yle evlendirmesinden zuhur eden On iki İmam ve On dört Masum zuhur ettiler." (28b).

On İki İmam:

1. İmam Ali el-Murtaza
2. Hasan el-Hulk er-Rıza
3. Hüseyin Şah-ı Şehid-i Kerbelâ
4. Ali Zeynel Âbidin

3 Manâsı: "Benim şefaetim ümmetimden Ehl-i beyti sevenler içindir."

4 Manâsı: "Ehl-i beyti sevmek hususu Nuh'un gemisi gibidir. Kim ona binerse kurtulur, kim ondan yüz çevirirse helak olur."

5 Manâsı: "De ki: 'Ben bunun üzerine sizden akrabalık sevgisinden başka bir ücret istemiyorum' (Şura, 23).

6 Manâsı: "Dillerinizi Ali b. Ebî Talib'in zikriyle güzelleştirin."

5. Muhammed Bâkır
6. Cafer es-Sâdık
7. Mûsa Kâzım
8. Ali Rıza
9. Muhammed et-Takî el-Cevad
10. Ali en-Nakî el-Hâdi
11. Hasan el-Askerî
12. Muhammed Mehdî Sahib ez-Zaman ve Kutb ed-Devran(28b-29a).

On Dört Masum:

1. Muhammed el-Ekber b. Aliye'l-Murtaza
2. Abdullah b. Hasan el-Hulk er-Rıza
3. Abdullah b. Hüseyin Şehid-i Deşt-i Kerbelâ
4. Hasan b. Zeyne'l-Âbidin
5. Kasım b. Zeyne'l-Âbidin
6. Abdullah b. Cafer es-Sâdık
7. Beyyaz b. Cafer es-Sâdık
8. Aliyyü'l-Eftar b. Muhammed el-Bâkır
9. Cafer b. Muhammed el-Bâkır
10. Salih b. Musa el-Kâzım
11. Tayyar b. Musa el-Kâzım
12. Cafer b. Muhammed et-Takî

13. Cafer b. Hasan el-Askerî

14. Kasım b. Muhammed
Mehdî(29b30a).

Ehl-i beyti Rasulillah'a muhabbet ve şehid iden mel'ûnları bilüb la'net ve buğz-ı fillah olunmak gerekdir.

1. Emir el-Müminin İmam Ali el-Murtaza: Peygamber'in doğumunun 30. Yılı 12 Receb Cuma günü Kâbe'de doğmuş, Hicrî 17 Ramazan 40'da (7.2.661) Pazar günü, 62 yaşında iken Kufe'de Gulam-ı Mülcem tarafından şehit edilmiştir. Kabri bir rivayete göre Necef'te, bir rivayete göre Medine'de Peygamber'in yanında Ravza-i Mutaharra'dadır. Hilafeti 5 senedir(31a).
2. Hasan el-Hulk er-Rıza: Hicrî 15 Ramazan 3'te Salı günü Medine-i Münevvere'de doğmuş, 40 yaşında iken (doğuma göre 46 olmalı) 5 Rebiulevvel 50 (2 Nisan 670) Perşembe günü Medine-i Münevvere'de karısı melun Ca'de el-Kindî tarafından zehirlenerek şehit edilmiştir. İmamet ve hilafeti 9 sene 5 ay 18 gündür(31a-b).
3. Hüseyin Şah-ı Şehid-i Kerbelâ: Hicrî 5 Şaban 4'te Salı günü Medine-i Münevvere'de doğmuş, 56 yaşında iken 10 Muharrem 61 (10.10.680) Cuma günü Kerbelâ'da Yezid Pelid b. Muaviye'nin emirleri doğrultusunda melun Şimir tarafından şehit

edilmiştir. Kerbelâ'da medfundur. İmamet ve hilafeti 10 sene 10 ay 5 gündür(31b-32a).

4. Ali Zeynelâbidin: Hicrî Şaban'ın başında, 38'de, Perşembe günü Medine-i Münevvere'de doğmuş, 56 yaşında 12 Muharrem 94 (18.10.712) Cumartesi günü, Medine-i Münevvere'de melun Abdulmelik b. Mervan tarafından şehit edilmiştir. Medine'de Bakîye'de medfundur. İmamet ve hilafeti 32 sene 2 gündür(32b).
5. Muhammed Bâkır: Hicrî 3, Safer 60'da, Cuma günü Medine-i Münevvere'de doğmuş, 57 yaşında 7 Zilhicce 117 (28.12.735) Pazartesi günü Medine-i Münevvere'de melun Hişam b. Abdulmelik tarafından şehit edilmiştir. Bakîye -i Şerif'te medfundur. İmamet ve hilafeti, 20 sene 11 ay 11 gündür(32b-33a).
6. Cafer es-Sâdık: Hicrî 7 Rebiulevvel 80'de Pazartesi günü, Medine-i Münevvere'de doğmuş, 68 yaşında 15 Receb 148 (06.09.765) Pazartesi günü Medine-i Münevvere'de melun Mansur-ı Kufî tarafından şehit edilmiştir. İmamet ve hilafeti 30 sene 7 ay 8 gündür(33b).
7. Mûsa Kâzım: Hicrî 7 Safer 128'de Pazar günü, Medine-i Münevvere'de doğmuş, 55 yaşında 25 Receb 183 (22.08.799) Cuma günü Bağdat'ta

- melun Harun Reşid tarafından şehit edilmiştir. Bağdat'ta Kureyş Babu et-Tîn'de medfundur. İmamet ve hilafeti 35 sene 10 gündür(34a).
8. Ali er-Rıza: Hicrî 21 Zilkade 153 Perşembe günü, Medine-i Münevver'e'de doğmuş, 51 yaşında 24 Safer 204 (20.08. 819) Pazartesi günü Horasan'da melun Me'mura (Me'mun olacak) tarafından şehit edilmiştir. Horasan'da Tus'un üstünde medfundur. İmamet ve hilafeti 20 sene 7 aydır(34b).
9. Muhammed Cevad et-Takî: Medine-i Münevver'e'de, Hicrî 19 Ramazan 195 Cuma günü doğmuştur. 25 yaşında iken Zilhicce'nin başında, 220 (26.11.835) Salı günü Bağdat'ta melun Mu'tasım tarafından şehit edilmiştir. Bağdat'ta Mekabir-i Kureyş'de medfundur. İmamet ve hilafeti 16 sene 9 ay 6 gündür(35a).
10. Ali en-Nakî: Medine-i Münevver'e'de Hicrî 5 Receb 214 Salı günü doğmuştur. 40 yaşında iken, 25 Cemaziyelahir 254 (21.06.868) Pazartesi günü Bağdat'ta melun Mütevekkil tarafından şehit edilmiştir. Bağdad Save'de medfundur. İmamet ve hilafeti 33 sene 5 ay 20 gündür(35b).
11. Hasan el-Askerî: Medine-i Münevver'e'de Hicrî Rebiulahir'in sonunda, 232 Pazartesi günü doğmuştur. 28 yaşında iken 8 Rebiu-

levvel 260 (01.01.874) Cuma günü Bağdat'ta melun Mu'temed tarafından şehit edilmiştir. Bağdat-Samarra'da medfundur. İmamet ve hilafeti 5 sene 8 ay 3 gündür(36a).

12. Muhammed Mehdî: Hicrî 15 Şaban 255'te Cuma gecesi, Berat gecesinde doğmuştur. 21 yaşında iken 7 Rebiulevvel 276 (10.07.889) Perşembe günü melun Mutemed zamanında gaip olmuştur(36b).

Bu açıklamalardan sonra eser, nimitarîkin uyması gereken erkân ve âdabları sıralar(37a-41b). Fütüvvetnamelerde yer alan, gündelik hayatla ilgili bu erkânlardan örnek olarak yemekle ilgili olanlarını sıralayalım. Taam yemede 20 erkân vardır.

1. Helâl lokma yemek,
2. Pak olmak,
3. Önünden yemek,
4. Şükrelemektir.
5. Yemekten evvel ellerini yıkamak,
6. "Bismillah" demek,
7. Tabağın kenarından yemek,
8. Yemek bitince "elhamdülillah" demektir.
9. Yemekte sümkürmemek,
10. Tükürmemek,
11. Zaruret dışında su içmemek,

12. Bir kimseye yemesi için ısrar etmemek,
13. Bir kimse gelirse kalkmamak,
14. Bir kimse gelirse hemen, "otur", deyip yer göstermek,⁷
15. Ayakta yemek yememek,
16. Yemek yedirdim diye minnet etmemek; Nitekim ayette "Ya eyyühe'llezîne amenû lâ tubtilû sadekâtikum bi'l-menni ve'l-eza"⁸ buyrulur.
17. Yavuz nazar ile kimseye bakmamak,
18. Yaramaz söz söylememek,
19. Kimsenin lokmasına bakmamak,
20. Diz üzerine oturmak(37a-38a).

Bu bahis "bir kişi 'babam ululardandır' diye dava etse caiz değildir. Zira edeb ve erkân miras olmaz kişi kendi hizmet edip öğrenmeyince süluku caiz olmaz," ifadele-riyle biter. Daha sonra nim-tarîk'in üstadına, şeyhine bağlılığının nasıl olması gerektiği, fukaranın nasıl ahlaklanması gerektiği çeşitli örneklerle açıklanır(38b-44b).

7 3, 4, 5, 6. maddelerdeki edepler sofranın düzeninin bozulmamasına yönelik esaslardır. Yoksa büyüğe saygı esastır ve ne olursa olsun yer verilir. 6. madde-deki edep bunun nasıl yapılacağını gösterir. Sofra düzenini bozmadan gelene oturabileceği yer açılarak yer göstermelidir.

8 Manâsı: "Ey imân edenler! Sadakalarınızı minnetle, incitmele iptal etmeyiniz"(Bakara 264).

Eserin sonunda Rifaiyye'nin arrakiye, hırka, post gibi kisveleri çeşitli sembolik anlamlarıyla anlatılır. Tarikata intisap edenlere tuz, sirke, süt, siyah üzüm, hurma, su, zeytinyağıyla nasip verilebileceği, bunların Hz. Ali'den kaldığı ve her bir nasibin vücuttaki tesirleri açıklanır(45a-50). Eser talibe tevbe telkini, salâvat verilmesi ve çeşitli nasihatlerle biter(50b-53a).

Değerlendirme

Eser; tertibi, âdap ve erkânla ilgili bazı açıklamaları ve kullandığı terimler bakımından eksik bir Fütüvvetname özelliğine sahiptir. Bu özelliğine bağlı olarak eserin fütüvvet geleneği içinde değerlendirilmesi uygundur. Aslında bu durum eserdeki bazı Alevi unsurların kaynaklarına işaret etmektedir.

Rifailik 13. yüzyıldan itibaren Anadolu'da görülmeye başlamıştır. Göl-pınarlı, Rifailiğin Arap kökenli bir tarikat olmasına rağmen Türkler arasında tutunmasını(Gölpınarlı,1949-1950:72), tarikatın Anadolu'da fütüvvet geleneğiyle hemhâl olmasıyla izah etmektedir. Tarikatın İstanbul'a girişi ise oldukça geç bir dönemdedir. XVI. yüzyılın ikinci yarısındaki münferit temsillerden sonra 18. yüzyılda Mehmet Hadîdî (ö. 1756), bir âsitane kurarak tarikatı örgütlemeyi başarabilmiştir(Muslu: 2004, 548). Muslu,(Muslu, 2004:550) Mehmet Hadîdî'nin bazı halife adlarını zikrederek bunlardan Yasin Efendi'nin şeyhinden sonra posta oturduğunu belirtir; ancak Ya-

sin Efendi'nin vefat tarihini vermez. Yasin Efendi'nin bazı halifelerinin vefat tarihlerinin 1796, 1812, 1821 olarak verilmesi onun 18. yüzyılın üçüncü yarısında yaşamış olma ihtimalini güçlendirmektedir.

Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi 2532'de kayıtlı *Fütüvvetname-i Şeyh Yasin er-Rifaî* adıyla bilinen bir eser bulunmaktadır. Gölpınarlı'nın (Gölpınarlı, 1949-1950: 71) bu eserdeki şedd kuşatılmasıyla ilgili bilgilerin şeyhin halifelerinden Muhammed Tahir (ö. 1812)in *Minhac'ül-Müridin* adlı eserinde daha detaylı olarak verildiğini belirtmesi, eserin yukarıda bahsedilen Yasin Efendi'ye ait olduğunu göstermektedir. O, kendisine nispet edilen eserin mukaddimesinde adını Yasin eş-Şamî diye vermektedir(Yasin er-Rifaî: trz., 1b). 53 varaklık bu hacimli fütüvvetnamenin kendisinden sonraki Rifai fütüvvetnamelerine kaynaklık ettiği anlaşılmaktadır.⁹ Bu eserin nispeti ve yazılış döneminin tespiti, makalede incelediğimiz yazmanın 19. yüzyıla ait olma ihtimalini de güçlendirmektedir.

Fütüvvetname-i Şeyh Yasin er-Rifaî'de Hz. Peygamber'in sahabeyi birbiriyle ve Hz. Ali'yi de kendisiyle kardeş etmesi, bu vesileyle Hz. Ali'yle ilgili söylediği hadis-i şerifler, Hz. Ali'ye hırka, tac verilmesi ve şeddin bağlanması, Hz. Ali'nin 17 kişinin belini bağlaması, O'nun izniyle Selmân-ı Farisî'nin

55 kişinin belini bağlaması anlatılmış ve beli bağlanan kişiler sıralanmıştır(Yasin er-Rifaî: trz., 11b-17b). Bunun dışında âdap ve erkânla ilgili hususlar anlatılırken yeri geldikçe Hz. Ali'ye işaret edilir; ancak *Tarikat-ı Rifâiyye*'deki gibi bir On iki İmam-On dört Masum sıralamasına rastlanmaz. *Tarikat-ı Rifâiyye*'de de Hz. Ali'yle ilgili, Hz. Peygamber'in onu kardeş edinmesi ve tarikat emanetlerini teslimi gibi hususlar yer almaz. Bununla birlikte tarikatla ilgili anlatılan âdap ve erkân, tarikatın şekli unsurları hakkındaki açıklamalar arasında benzerlikler vardır. Bu benzerliklerin tarikat çevresiyle ilişkili olduğu söylenebilir. Dolayısıyla *Fütüvvetname-i Şeyh Yasin er-Rifaî* incelediğimiz risale için kaynaklık etmemiş gibi görünmektedir. Bu durumda *Tarikat-ı Rifâiyye*'de yer alan Alevi unsurlarla ilgili farklı bir kaynak aramak gerekmektedir.

Bu noktada karşımıza 19. yüzyılda Rifaîliğin, Mârifilik diye az bilinen bir kolu çıkmaktadır. Kurucusu Mehmet Mârifî (ö. 1817)nin kimliği hakkında farklı rivayetler bulunmaktadır. O âsitanesini Kartal civarında kurmuştur(Yücer, 2004: 413). Bütün tarikatlarda bulunan Ehl-i beyt sevgisinin Mârifilik kolunda üst seviyede olması, âsitanenin tevhidhane tasarımında on iki sayısının kullanılması, tarikatın Bektaşî olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Yeniçeri Ocağı'nın kapatılmasından sonra bazı Bektaşîler'in Rifai kisvesine büründüğü, Mârifilik kolunun da bu iki tarikatın meczîyle ortaya çıktığına dair iddialar bulunmaktadır(Yücer, 2004:414). Yücer,

⁹ Bu tez, İBB Atatürk Kitaplığı Osman Ergin OE-Yz-001692 numarada kayıtlı *Fütüvvetname* nüshası üzerine, "Bir Rifâî Fütüvvetnamesi Üzerine İnceleme" adlı, henüz yayımlanmamış çalışmamıza istinaden ileri sürülmüştür.

Şeyh Mârifi'nin bu tarihten çok önce tekkesini kurduğunu belirterek bu iddialara katılmazken, Mârifilik'teki Bektaşî etkisinin Ali Sabit Efendi (ö. 1863)yle birlikte başladığının söylenebileceğini ifade etmekte ve ona nispet edilen iki mısra nakletmektedir.

“Ayrı gayrı görme bil ki Muhammed Ali”;

“Vallah ben Hasaniyem, Hüseyiniyem, Aleviyem Alevi” (Yücer, 2004: 414, d.not, 1377).

Sabit Efendi'nin Kuşadası'nda bulunan tekkesindeki Ferdi Baba'nın şiirlerinde de ileri derecede Alevi-Bektaşî unsurlara rastlandığını belirtmektedir. A. Kılıç da (Kılıç, 2003: 198-199) yaptığı çalışmalarında Mârifiliğin Alevi-Bektaşî-Rifai bir tarikat olduğu kanaatindedir; ancak o, tarikat kolunun Manisa-Demirci merkezli olarak geliştiğini, Kuşadası'nda Ferdi Baba tarafından temsil edildiğini, yeni araştırmalarla Ege Bölgesi'nin değişik yerlerinde de tarikatın izlerine rastlanabileceğini belirtmektedir. Kılıç (Kılıç, 2003:197-198), tarikatın Alevi meşrep görünümünü fütüvvet-ahi teşkilatı ve Bektaşîlik ile ilişkilendirmekle birlikte konuyla ilgili genel bilgilerle yetinmiştir. Onun, Demirci'deki dergâhtan Ege Üniversitesi Kütüphanesi'ne intikal eden ve kendisi tarafından kataloglanan 80 kadar eserden bahsetmesi ve bunların bazılarında çok kıymetli bilgilerin bulunduğunu ifade etmesi (Kılıç: 2003, 200-201), bu eserler üzerine yapılacak çalışmalarla konunun çok daha açıklığa kavuşturulabileceğini göstermektedir. Bu eserlerin içeriğiyle ilgili detaylı bilgilere sahip olmadığımız için şimdilik incelediği-

miz risalenin Rifai-Mârifi koluna nispeti konusunda da bir bilgiye sahip değiliz.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalar, fütüvvet-ahi geleneği içinde Anadolu'da faaliyet gösteren Rifai tarikatının özellikle Ehl-i beyt'e sevgi ve bağlılıkta, Alevi çevrelere daha yakın bir konumda olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte bu sevgi algılamasının mezhebî boyutlarını çok iyi analiz etmek gerektiği belirtilmelidir. Bununla neyi kastettiğimizi bir örnekle gösterelim. Kâdirî şeyhi Eşrefoğlu Rumî (ö. 1469)nin *Tarikatnâme'sinde* (Eşrefoğlu Rumî, 2002: 10-11), Hz. Ali'nin vefatı ve cenazenin defni tamamen Alevi kabullere uygun olarak tasavvufi bir algıyla anlatılmıştır. Özetle; Hz. Ali, İbn Mülcem tarafından yaralanınca oğullarına, cenazesinin hazırlandıktan sonra deveye yüklenip çölden gelecek bir bedeviye teslim edilmesi ve cenazenin takip edilmemesini vasiyet eder. Hasan, Hüseyin ve Muhammed Hanefi babalarının vasiyetini yerine getirmekle birlikte, babalarını götüren kişiyi merak edip yüzündeki örtüyü açtırınca babalarıyla karşılaşır. Hz. Ali bir ayet ve hadisle durumun hikmetini; ölümü zahiri bir görüntüden, gerçeği ise bir mekân değişikliğinden ibaret olarak açıklar. Bu anlatıyla birlikte, eserin genel görünümü ve yer yer yaptığı atıflar Sünni-Hanefi bir vurguya sahiptir (Eşrefoğlu Rumî, 2002). Eşrefoğlu Rumî'nin diğer eserleri ve onunla ilgili bilgiler Sünni-Hanefi mensubiyetini tevsik etmektedir (Pekolcay; Uçman, 1995:480-482). Bunun gibi Ehl-i beyt fertlerine nispetle dilendirilen menkıbevi anlatımların örnekle-

rini farklı zümrelerden hareketle çoğaltmak mümkündür. Dolayısıyla Hz. Ali ve Ehl-i beyt ile ilgili Türkler'e has bir algılama biçimi ve din anlayışıyla karşı karşıyayız. Bu algıları farklı mezhep kategorilerine indirgeme çabaları ise kanaatimizce yararsız bir gayretten ibarettir.

İncelediğimiz *Tarikat-ı Rifâiyye*'deki Alevi unsurları, yukarıda anlattıklarımız bağlamında değerlendirebiliriz. Bununla birlikte eserdeki tevellâ ve tebberrânın ele alınış tarzı, kitabî Şii kabullerle uyumludur. Nitekim On iki İmam ve On dört Masum'un ismen ve tafsilatla sıralanmasına gerekçe olarak; "*Hanedan-ı Ehl-i beyti Rasûlüllahu sevmek ve bilmek her bir mümin muvahhid üzerine farz-ı ayndır... Zira Ehl-i beyt-i Rasul esas-ı dindir. Esas-ı dini bilmeyen kimse nasıl o dindenim diye dava edebilir*" denilerek, Ehl-i beyt ile ilgili bilgilerin bilinmesini dinin esası olarak gören bir yorum yapılmaktadır. Zira eserde on ikinci imam Muhammed Mehdî'nin 21 yaşında, Hicrî 276'da gaybete girdiğinin/gizlendiğinin kaydedilmesi Şii gelenekten tamamen farklı bir kabuldür. Konuyla ilgili karşılaştırdığımız kaynaklardan Giritli Ali Resmî Baba (ö. 1789)nun *Uyûnu'l-Hidâye*'si¹⁰ (Giritli Ali Resmî Baba, trz.:95b-100b) Ahmed Rıfat Efendi'nin *Miratu'l-Mekasid*'i (Ahmed Rıfat Efendi, 1293:224-226) ve Haydar Kaya'nın *Alevî-Bektaşî Erkâmı, Evrâd'ı ve Edebiyatı*(Kaya, 1993:28-42) adlı eserlerde verilen tarihler Gölpınarlı'nın ilgili

eserlerinde(Gölpınarlı, 1991:47-50; 1989:18, 35, 47, 58, 60, 75, 78, 88-89) verdiği tarihlerle büyük ölçüde örtüşür. Bazı ay ve gün farkları söz konusudur. En açık farklar, Ali Zeyne'l-Abidin ve Muhammed Bâkır'ın vefatıyla ilgili verilen tarihlerdedir. Dördüncü imam Ali Zeyne'l-Abidîn'in vefatını incelediğimiz risale Hicrî 94, Gölpınarlı(Gölpınarlı 1991:48) ve Kaya(Kaya, 1993: 33) Hicrî 95, Ali Resmî Baba(Ali Resmî Baba, trz.:97b) ve Ahmed Rıfat(Ahmed Rıfat, 1293:224) ise Hicrî 75 olarak vermektedir. Beşinci imam Muhammed Bakır'ın vefat tarihini Ahmed Rıfat(Ahmed Rıfat, 1293:224) Hicrî 117, Kaya(Kaya, 1993:34) Hicrî 116, Gölpınarlı ise (Gölpınarlı, 1991:48) Hicrî 114 tarihlerini vermektedir. Yine, Ali Resmî Baba (Ali Resmî Baba, trz.: 100b-101a), Hasan Askerî'nin Hicrî 260'da doğup Hicrî 280'de 20 yaşında vefat ettiğini nakledip oğlu Muhammed Mehdî'nin Hicrî 256'da doğduğunu kaydetmesindeki bariz hata, muhtemelen müstensihthen kaynaklanmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki bu tarihlerdeki farklılıklar klasik kaynaklardaki rivayet farklılıkları kadar, yazma eserlerin istinsahlarıyla ilgili problemleri de içermektedir. Bütün bunlara rağmen *Tarikat-ı Rifâiyye*'deki, Muhammed Mehdî'nin 21 yaşında, Hicrî 276'da gaybete girdiği kaydı, eserin müellifinin Bektaşî kaynaklarından farklı bir kaynağa sahip olduğunu göstermektedir. Eserdeki On dört Masum'un sıralanışında da bazı farklılıkların tespiti bu kanaatimizi güçlendirmektedir.

Buna göre; incelediğimiz eseri, Ahmed Rıfat'ın *Mirat*'ıyla (Ahmed Rıfat, 1293:225-

10 Eserin özel kütüphanesindeki dijital nüshasını kullanıma sunan A. Yılmaz SOYYER Bey'e teşekkür ederim. Y. SOYYER, eseri neşre hazırlamıştır.

226) karşılaştırdığımızda Kasım b. Hüseyin, Yahya el-Hadi b. Cafer yerine Cafer b. Muhammed el-Bâkır, Beyyaz b. Cafer es-Sadık farklı olarak yer almaktadır. Hüseyin b. Zeyne'l-Âbidin yerine Hasan b. Zeyne'l-Âbidin, Tayyib b. Musa el-Kâzım yerine Tayyar b. Musa el-Kâzım yazılmıştır. Kaya'da ise (Kaya, 1993:43-44) Ali el-Asgar b. Hüseyin farklı olarak yer almaktadır; Cafer b. Muhammed et-Takî ise iki defa farklı tavsiflerle yazılmıştır. Gölpınarlı ise (Gölpınarlı, 1991:52) farklı eserlerinde kitabî Şiiliğe uygun olarak On dört Masum'un Hz. Muhammed, Hz. Fatıma ve On iki İmam'dan ibaret olduğunu belirtmektedir. Alevi-Bektaşiler'de masum sözünün Türkçe ergenlik çağına girmemiş çocuklara denmesine bağlı olarak, On iki İmam'ın ergenlik çağına girmeden şehit edilen on dört erkek çocuğunun "On dört Masum" olarak kabul edildiğini ancak bunun iyi analiz edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Gölpınarlı'nın bu on dört masum kabulü ile ilgili vurgusuna rağmen, Şii kökenli on dört masum algısının, Kerbelâ Vakıa'sı ve diğer Ehl-i beyt mensuplarına yapılan zulümler etrafında, Anadolu'da rasyonalize edilerek yeniden üretildiği ve tarikat çevrelerinin ortak inanç motiflerinden birisi hâline geldiği anlaşılmaktadır. Şifahî kültürde üretilen bu muhayyel adlar, nesilden nesile aktarılırken veya yazılı metinlere dönüştürülürken kısmen değişikliklere uğramış görünmektedir.

Anadolu'daki tarikatların çoğunda rastlanan niyaz duruşu *Tarikat-ı Rifâiyye'*de de fütüvvet-ahi geleneğine uygun olarak tek-

rarlanmaktadır. Tören esnasında, ilgili kişilerin şeyh karşısında, sağ ayağın başparmağını sol ayağın başparmağı üzerine koyup ellerini sağ üste gelecek şekilde, parmakları düz olarak çapraz vaziyette göğüse koyup ayakta durmalarına niyaz duruşu denir. Fütüvvetnamelerde bu duruş şeklinin Hz. Hüseyin'den kaldığı nakledilir (Sarıkaya, 2002:193-194). Aynı anlatı, incelediğimiz risalede de yer almaktadır. Dahası niyaz duruşundaki ellerin konumu tevellâ ve teberrâ ile yorumlanarak bu konudaki tafsilat On iki İmam ve On dört Masum'u içine alacak şekilde verilmektedir. Risaledeki niyazla ilgili şu yorum da Hacı Bektaş Veli'nin Âdem kelimesiyle ilgili yaptığı yorumu çağrıştırmaktadır: " *Niyâz duruşu / elif'e, baş eğmesi ۛ dal'a, dizini büküp durması ۛ mim'e; dolayısıyla Âdem'e işaretir ki; huzur-ı erenlere sıfat-ı hayvaniyetten münsalîh olub sırr-ı Âdem'e nail oldum demektir. Âdem'in Jelif'i Allah'a, ۛ dal'ı Cebrail'e, ۛ mim'i Muhammed'e işaretir. Elif gibi dârda durmak bin hakka işaretir ki huzur-ı Hak'ta doğrular makamı olup ben dahi özümü Hakka doğrultup geldim demektir. Bu erkân Hz. Hüseyin'den kalmıştır*" (25a).

Eserde niyaz duruşunun yanında, Rifâiyye tarikatıyla ilgili çeşitli unsurların adlandırmalarında Alevi yorumlara rastlanmaktadır. Benzeri merasim örneklerinde olduğu gibi, törenin tamamlanmasından sonra lokma faslına geçilir ve açılan sofraya, "Muhammed Ali" sofrası olarak adlandırılır. Yemeğe tuz ile başlanır, tuz ile sona erdirilir. Bu âdap Hz. Muhammed-Hz. Ali'den silsile yoluyla gelmiştir. Yemekten sonra

“Gülbeng-i Muhammed Ali” okunur. Bu adlandırma şekli Bektaşiler’deki somat/şölen, sofraların “Ali sofrası” diye adlandırılmasıyla büyük ölçüde uyumludur (Firdevsi Rumi, 1990:88; Koca, 1999:84-89). Esasen Türk tasavvuf geleneğinde törenlerden sonra düzenlenen bu tip sofraların Hz. Muhammed ve Hz. Ali’yle ilişkilendirilmesi, Hoca Ahmed Yesevi’ye dayanmaktadır. Köprülü (Köprülü, 1981:30), sofranın Cebrail vasıtasıyla Hz. Peygamber’e, ondan Hz. Ali’ye ve evladına, onlardan da Ahmet Yesevi’ye intikal ettiğine dair farklı bir menkıbe nakletmektedir.

Yine eserde nim-tarîk olana giydirilen hırka, *kisve-i irfan-ı Âl-i Muhammed* ve *Hüseyini hırka* olarak adlandırılmaktadır. Bu hırkanın yakası on iki dikişli olup On iki İmam’a işarettir. Nim-tarîkin arrakiyesine sardığı şemlenin de “*Allah-Muhammed-Ali erkânına baş bağladım*” anlamına geldiği ifade edilmektedir.

Tarikat-ı Rifâiyye’deki diğer erkân ve adâbla ilgili konular ise hemen tamamen fütüvvetnamelerle örtüşmektedir. Tarikata girmek isteyen muhibde bulunmaması gereken sıfatların sıralanışı, fütüvvete alınmayanlarla, muhibde bulunması gereken sıfatların sıralanışı fütüvvetdârda bulunması gereken vasıflarla benzer şekilde fütüvvet-ahi geleneğine uygun olarak verilmektedir (Sarıkaya, 2002:64-68). Yine fukaranın gündelik hayatında uyması gereken görgü kuralları niteliğindeki edepler, Burgazi ve Seyyid Hüseyin fütüvvetnamelerinde Nuşirevan’a

dayandırılan, 740 edepten gündelik hayatla ilgili naklettikleri 124 edeple büyük ölçüde aynıdır (Sarıkaya, 2002:123-127). Bu durum eserin içerik bakımından fütüvvet geleneğiyle uyumunu göstermekte; diğer Rifai metinlerini de dikkate alarak 19. yüzyıl Rifai geleneğinin, 13. yüzyılda olduğu gibi, Anadolu’da fütüvvet geleneğiyle hemhâl olarak varlığını sürdürdüğüne delalet etmektedir.

Sonuç olarak; incelememizin başında beyan ettiğimiz, Anadolu tasavvuf geleneğinde Ehl-i beyt sevgisi eksenli olarak bazı inanç motiflerinin farklı tarikat çevrelerinde müşterek olarak kullanıldıkları tezi, *Tarikat-ı Rifâiyye* risalesi örneğinde büyük ölçüde gözlenmektedir. Türkler arasında kabul gören Mevlevilik, Bektaşilik, Rifailik, Halvetilik, Kâdirilik gibi büyük tarikatlarda Hz. Ali ve diğer Ehl-i beyt fertleriyle ilgili kabuller köken itibarıyla Şii inanç motiflerine nispet edilse de Anadolu’da değişime uğrayarak yeni anlam ve algılarla birlikte benimsenmiştir. Bu değişim sürecinde, 13. yüzyılın güçlü fütüvvet-ahi teşkilatının geleneğini sonraki asırlara taşıyan fütüvvetname yazım geleneğinin önemli bir işlevi olmuştur. Bu bağlamda kütüphanelerimizde henüz incelenmemiş onlarca fütüvvetnamenin, benzeri diğer tarikat risaleleriyle mukayese edilerek, ciddi metin analizleriyle birlikte bilim dünyasına kazandırılmasının Osmanlı dönemi dinî hayatının ortaya konulmasına önemli katkı yapacağı aşikârdır.

KAYNAKLAR

AHMED RIFAT.(1293). *Miratu'l-Mekasid*. İstanbul.

ALİ RESMÎ BABA.(trz.). *Uyûnu'l-Hidâye*. Süleymaniye Kütüphanesi. Ali Nihat Tarlan Nu: 141.

EŞREFOĞLU RUMÎ.(2002). *Tarikatnâme*. Haz. Esra Keskinliç. İstanbul.

FİRDEVSİ RUMÎ.(1990). *Vilâyet-nâme Manâkıb-ı Hüknâr Hacı Bektâş-ı Velî*. Haz. A. Gölpınarlı. 2.baskı - tıpkı basım. İstanbul.

GÖLPINARLI, Abdalbaki.(1949-1950). Abdalbaki, "İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı" *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. c. XI. İstanbul.

GÖLPINARLI, Abdalbaki.(1989). *On iki İmam*. 2. Baskı. İstanbul.

GÖLPINARLI, Abdalbaki.(1991). *100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatler*. 2. Baskı. Kum/İran.

KAYA, Haydar.(1993). *Alevi-Bektaşî Erkânı*. *Evrâd'ı ve Edebiyatı*. İstanbul.

KILIÇ, Atabey.(2003). "Ege Bölgesine ait Alevi-Bektaşî-Rifai Esaslı Bilinmeyen Bir Mahallî Tarikat: Marifîlik". *Bilimname I*, 2003/1. Kayseri.

KOCA, Şevki.(1999). *Melami-Bektaşî Metaforunda İrşad Paradigması Mürg-i Dil*. İstanbul.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad.(1981). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. 4. Baskı. Ankara.

MUSLU, Ramazan.(2004). *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*. 2. Baskı. İstanbul.

PEKOLCAY, Necla-Abdullah Uçman.(1995). *Eşrefoğlu Rumî md. DİA*. c.XI.

SARIKAYA, M. Saffet.(2002). *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnamelere Göre Dinî İnanç Motifleri*. Ankara.

YASİN ER-RİFAÎ.(trz.). *Fütüvvetname-i Şeyh Yasin er-Rifaî*. Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud. Nu: 2532.

YÜCER, Hür Mahmut.(2004). *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*. 2. Baskı. İstanbul.

